

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE SİPAHİ, KÖYLÜ VE DEVLET

(SİPAHİ, THE PEASANT AND THE STATE IN THE OTTOMAN CLASSIC PERIOD)

Mehmet Ali TÜRKMENÖĞLU * Öz

Ülke ekonomisinin tarımsal üretime dayandığı tüm Orta çağ devletlerinde temel üretici olan köylü ile onun devlete karşı olan yükümlülüklerini tespit ve tahsil eden mahalli yöneticilerin ilişkileri her zaman dikkat çekici olmuştur. Osmanlı Devleti özelinde konuya yaklaşıldığında sipahi ve köylü bu yöneten ve yönetilen gurubun en önemli temsilcileridir. Osmanlı Devleti'nde sipahi; hem bir asker hem de vergi toplayıcısı olmasının yanında daha birçok memurun görevini icra eden konumuyla taşrada yönetimin temsilcisi, köylü ise; üreten, vergi ödeyen ve devlet tarafından idare edilen yani yönetilen kesimdir. Toplumun oluşmasında etkili olan bu iki grup birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Sipahi-köylü ilişkileri genellikle Osmanlı iktisat tarihçilerinin ele aldığı meselelerden biri haline gelmiştir. Fakat arşiv kayıtlarına dayanan yerli çalışmalar, bu alanda yabancıların yaptığı çalışmalarla kıyaslandığında sınırlı kalmış görünmektedir. Klasik sınıf çatışmaları teorisi savunucularının baktığı pencereden bu iki sınıfın ilişkilerine bakıldığında aralarında bir çatışma aranılır. Hatta belki de sipahi-köylü ilişkilerini izlediğimiz şer'iyye sicillerine bakıldığında bu çatışmanın görüntüsünün varlığı düşünülür. Gerçekten de kaynaklara bakıldığında devlet adına vergi toplama işini layıkıyla yapmaya çalışan sipahilerin yanında görevini kendi menfaati için kullanan şahısların varlığı da görülebilmektedir. Görevini layıkıyla yapmayan sipahilerin su-i istimalleri köylüyü mağdur ettiği gibi devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi gereken köylünün de zaman zaman bu yükümlülüklerden kaçınmasına da yol açmıştır. Şüphesiz her zaman üzerine düşeni yapmaktan imtina eden sipahi değildir. Köylünün de gerek devlete karşı gerekse sipahisine karşı yükümlülüklerinde ihmal olsun kötü niyetli hareket olsun mağduriyete sebebiyet vermesi durumu ile karşılaşmak mümkündür. Devlet anlayışının temeli adalet olan ve özellikle klasik dönemde bunu sağlama konusunda başarılı olduğu bilinen Osmanlı Devleti'nde bu çatışmalar, mahkeme kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, meşru hukuk kanallarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Zira bu sınıfların her biri devlet için ayrı bir anlam ifade eder ve vazgeçilmezdir. Devlet, ne en önemli askeri gücü olan bunun da ötesinde vergisini toplayan ülkede huzur ve güveni sağlayan sipahiden vazgeçebilir ne de temel üretici olan köylüden vazgeçebilir, yani birine karşı diğerini kollaması ve bir grubu ihmal etme pahasına diğerine arka çıkması imkânsızdır. Makalede bu amaçla arşiv kayıtlarından yararlanılarak devletin müdahalesi, tasarrufu ve bunların sonuçlarına da yer verilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran
Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
maliturkmenoglu@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8826-6572
Şanlıurfa/TÜRKİYE

Abstract

The relations of the peasant, who is the main producer in all the medieval states, where the country's economy was based on agriculture, and the local administrator, who determined and collected his obligations to the state, have always been remarkable. When the subject is approached in the Ottoman Empire, the sipahi and the peasant are the most important representatives of this governing and managed group. Sipahi in the Ottoman Empire; in addition to being both a soldier and a tax collector, he is the

Gönderim Tarihi: 05/08/2021
Kabul Tarihi: 29/11/2021

representative of the administration in the countryside with the position of many civil servants, and the peasantry is the sector that produces, pays taxes, and is administered by the state. These two groups, which are effective in the formation of society, are in a close relationship with each other. Sipahi-peasant relations have become one of the issues that Ottoman economic historians deal with. However, domestic studies based on archival records seem to be limited when compared to foreign studies in this field. Looking at the relations of these two classes from the perspective of the defenders of the classical class conflict theory, a conflict is sought between them. In fact, when we look at the qadi registers in which we watch the sipahi-peasant relations, the existence of this conflict is thought to exist. Indeed, when we look at the sources, there are people who use their duties for their own benefit as well as those who try to collect taxes on behalf of the state. The abuses of the sipahis, who did not do their duty properly, made the villagers suffer, and caused the villagers, who had to fulfill their obligations to the state, to avoid these obligations from time to time. Undoubtedly, it is not the sipahi who always refuses to do his part. It is possible to encounter the situation where the villager causes victimization, whether it is a malicious act or neglect of his obligations to the state and to his cavalry. In the Ottoman Empire, which was the basis of the understanding of the state and was known to be successful in providing it especially in the classical period, these conflicts were tried to be resolved through legitimate legal channels, as can be understood from the court records. Because each of these classes has a different meaning for the state and is indispensable. For example, the state can neither give up the sipahi, which is its most important military power, which provides peace and security in the country that collects its taxes, nor can it give up on the peasant, who is the main producer, that is, it is impossible to protect one against the other and to support the other at the expense of neglecting one group. For this purpose, in the article, the savings made by the state by using archive records and their results are also included.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin, beylikten devlete yükselişindeki en önemli faktörlerden biri üretim faaliyetleriyle etkin bir rol üstlenen çiftçi-köylü sınıfı olmuştur. Devlet ekonomisinin temeli olan ziraî faaliyetler, bu kesim tarafından gerçekleştirilmiştir. Konar-göçerlerden toplanan vergiler dahi bu faaliyetlerin yararına sarf edilmiştir ki özellikle 16. asırda konar-göçerler Anadolu coğrafyasında geniş bir alana yayılmışlardır. (Erdoğan Özünlü, 2019, s. 236). Tarım işleriyle uğraşan bu köylü-çiftçi sınıfa "reaya" denmiştir. (Emecen, 2000, s. 91; Lindner, 2000, s. 119).

Osmanlı Devleti'nde toprak, devlete ait olup siyasi iktidarının ifadesidir. Çıplak mülkiyet hakkı devlete, toprağı işleme hakkı reayaya, devlet adına vergi toplama gibi görevlerin icrası ise sipahiye aittir. Bu noktada devlet üzerine düşen konusunda muvaffakiyetini gördüğünü takdir ve teşvik etmektedir. Nitekim Osmanlı kroniklerinde devletin başarısı için azimle mücadele edenlerin ödüllendirildiğine dair kayıtlar görülmüştür. (Erdoğan Özünlü, 2010, s. 239). Yeniden üleşim sistemi olarak adlandırılan bu sistemde fetihlerle elde edilen topraklar, askeri kahramanlık göstermiş olan savaşçılara tevcih edilmiştir. Taşradaki bu düzenle devletin toprağı işletme amacına uygun hareket edilmiştir (Çaylak, 1997, s. 76). Reaya, toprak üzerinde faal olmak durumundadır. Aksi durumda devletin "Çiftbozan" adındaki yaptırımıyla karşılaşmıştır. Esasında sancak kanunnamelerinde de geçen çiftbozan vergisi; Osmanlı'nın askeri, idari ve sosyo-ekonomik yapısının temeli olan tımarın mühim bir uygulama aracı olmuştur (Erdoğan Özünlü, 2016, s. 31; Erdoğan Özünlü, 2017, s. 205-220).

Toplumda yer alan bu iki sınıf ve devletle birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde. Bu ilişkiyi; köylünün devlete ve sipahiye karşı mükellefiyetleri ile sipahinin devlete ve köylüye karşı mükellefiyetleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür. (Türkmenoğlu, 2021, s. 728-739). Özellikle Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen bulgularda, bu iki grup arasında bir çatışma ortamı beklentisi mevcuttur. Aslında bu tespit bir ölçüye kadar doğrudur. Bir vergi tahsildarı da olan sipahi, devletten kayıtlı olan miktarı toplamak üzere aldığı tımarında yapacağı eksik tahsilâtın bedelini kendi kesesinden ödeyecek olmanın da verdiği gayretle köylüden toplayacağı vergide asla kaçak olmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu amaçla devletin kendine verdiği yetkileri kötüye kullanan sipahiler de şüphesiz olmuştur. Çalışmada tespit edildiği gibi köylüden yükümlü olduğu angaryalardan daha fazla angarya isteyen ya da Osmanlı Devleti'nin kaldırdığı eski bir yükümlülüğü eski adet diye yeniden canlandırmaya çalışan sipahiler buna örnektir. Ancak makalede mütalaa edildiği gibi Osmanlı sipahisi ve köylüsü bitmek tükenmek bilmeyen bir çatışmanın içinde olmasa gerektir. Bu bakış muhtemelen tarihi kayıtlara bir sınıf çatışması nazarıyla bakan ve baktığını da Avrupa tarihi ölçeğinde yani feodal düzende fe-serf çatışmasında bir ölçüye kadar da gören tarihi zihniyetin eseridir.

Bunun yanında konuya Osmanlı özelinde bakanların temel inceleme kaynaklarının mahkeme kayıtları olması da bize bitmek tükenmek bilmeyen bir çatışma ortamı var olduğunu düşündürmektedir. Fakat bu durum bir çatışma ortamının varlığından

ziyade, var olan problemlerin mahkeme yoluyla çözümüne işaret etmesi sebebiyle aralarında menfaat çatışması olan iki grubun sıkıntılarının giderilmesi noktasında başarılı bir adım atıldığını da gösterir. Zaten her devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de istediği budur. Yani ülkedeki menfaatleri farklı insan grupları arasında olabilecek muhtemel anlaşmazlıkların mahkeme eliyle çözülmesidir. Böylece mahkemenin yönetenlerin de yönetilenlerin de kanun önünde eşitliğini sağlamak suretiyle devletin arzu ettiği sükûneti ve tabii kendisi için lazım olan verimliliği temin etmesi hedeflenmektedir.

Burada dikkat edilecek bir husus da şu olabilir: Yöneten sınıftan olan yani devletin gücünü arkasına alan sipahi, köylüye karşı daha avantajlı gibi görünmektedir. Bunun içindir ki Osmanlı Devleti çoğu zaman fakir ve yoksul tabiri ile ifade ettiği köylü sınıfları koruma amacıyla hareket etmiştir. Osmanlı Devleti bu suretle adaleti sağlamayı idaresinin temel hedefi olarak tespit ve tayin etmiştir. Makale klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin bu konudaki çabasını ve sonuçlarını ele almaktadır. Burada çalışmanın klasik dönem ile sınırlı tutulmasının bir sebebi; dönemin teori ile pratik arasındaki uyumsuzluğun en az olduğu dönem olmasıdır. Diğer bir ifade ile daire-i adliye/hakkaniyet çemberi ile tanınan temel devlet anlayışının en rahat uygulama imkânı bulduğu dönem olmasıdır.

1. Devlet ve Sipahi: Sipahinin Devlet İçin Önemi

Devleti temsil eden yöneticilerin halka karşı otoritelerini kötüye kullanmalarını engellemek adına çıkarılan genel mahiyetli fermanların varlığı (Adaletnâmeler); adilane yönetim tarzıyla reyanın sadakatini perçinlenmiştir. (İnalçık, 1988, s. 346-347). Ancak adaletnâmelere bakıldığında halkın menfaatlerinin korunmasının yanında, yöneten grubunun da devlet için vazgeçilmezliğine dikkat edildiği anlaşılır. Gerçekten Osmanlı Devletinde devlet-toplum ilişkilerine bakıldığında devletin çıkarlarının ağır bastığı, toplumun nasıl örgütleneceğini devlet belirlediği görülür. Özellikle devletin güçlü olduğu klasik dönemde merkezi otorite her şeye hâkimdi ve sadık kullar tarafından oluşan bir ordu tarafından korunuyordu. Taşradaki sadık tımarlı sipahiler, devletin belirlediği şartlarda ve ülkenin menfaati doğrultusunda kendilerine tevcih edilen bölgeleri yönetmişlerdir. (Afyoncu, 2009, s. 256-258; Barkey, 2012, s. 46).

Miri arazi yani mülkiyeti devlete ait olan topraklar iki kısımdan oluşuyordu. Bunlardan ilki tapu düzenlemesi çerçevesinde köylüye verilen topraklar, ikincisi ise kira sözleşmesiyle kiralanan ve "mukataalu" adı verilen topraklardır. Tapulama da aslında bir kiralama işlemiydi. (Aköz, 2014, s. 250) Tapulama yani tapuya kiralama usulü toprağa özel bir statü kazandırır, bu tür topraklar çift-hane sitemi kapsamına alınır. Bu işleme taraf olan kiracı toprağın bütün vergilerini ödemek ve aynı zamanda devlete ve sipahiye bazı hizmetler sunmakla yükümlü raiyyet idi. Herhangi bir şekilde köylü tarafından tarıma açılan topraklar da otomatik olarak tapulu olur böylece toprakların gelirini de tımar sahibi almaya başlardı. (Öz, 2007, s. 490-493). Kısacası, burada Osmanlı Devleti sipahi lehine karar vermiş oluyordu. Devletin bu gibi beklenmedik kazanımları sipahiye bırakarak kendisinin bu gelirden yararlanmayı bir sonraki tahrir bırakmasının nedeni sipahinin tapulu toprakları genişletmek için çaba sarf etmesini sağlamak idi. Gerçekten de sipahi genellikle dağınık toprak parçalarını

birleştirip yeni aile çiftlikleri oluşturmaya çaba gösterir, köylülerini tımar dâhilindeki çorak toprakları tarıma açmaya teşvik ederdi. (İnalçık, 2000, s. 150-151).

Osmanlı Devleti taşrada uyguladığı toprak idare sisteminin yanında, şeriat hükümleri doğrultusunda gerçekleştirilen ve “Şenlendirme” ya da “ihya” adı verilen toprak ıslah faaliyetlerini de teşvik ediyordu. Osmanlı Devleti’nde mevat (ölü) araziler devlete ait olup o sırada reyanın tasarrufunda olmayan yani ekilip-biçilmeyen araziye içeriyordu. Bunlar miri arazi ve çift-hane sistemine dâhil olmayan topraklardı. Bu arazileri ıslah edenlere ıslah ettikleri arazilerin işletilmesi imtiyazı verilmekteydi. Devletin bu ihsanından faydalananlar karşılık olarak sulama şebekeleri gibi hizmetleri de yaparlardı. Kanuna aykırı olmayan bu tür faaliyetler bizzat padişahın resmi izin belgeleri “temliknameler” ile yapılırdı. (Aköz, 2014, s. 251). Mevat arazilerin canlandırılmasında etkili olan bu sistem sayesinde zaman zaman çıkan isyanlar ile mevat hale gelen arazilerin şenlendirilmesi de gerçekleştirilmiştir. Mesela Anadolu’da etkisini gösteren Kızılbaş ayaklanmaları sonrasında ayaklanma bölgelerinin yeniden şenlendirilmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Konu ile ilgili olarak Alparslan Demir’in naklettiği tahrir kaydında “...Kızılbaş feterâtında perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub...” ifadeleriyle tanımlanan Bayburd, Kemah, Erzincan, Erzurum ve çevre bölgeleri halkından yeni tahrir yapılırken o yerleşim yerlerinde daha önce yaşamış olanların devletin burada sağladığı güvenli ortam sayesinde geri dönmeleri durumunda herkesin eski yerinde oturmasına izin verilmesi ve bu bölgenin şenlendirilmesi için gerekli adımların atılması yerel yöneticilerden istenmiştir. (Demir, 2011, s. 69)

Islah işi sermaye gerektirdiğinden müteşebbislerin hemen hepsi, yönetici elitin yukarı kademelerinden yani hem seyfiyeden hem ilmiyeden çıkmaktaydı. Sermayenin yanında önem arz eden diğer bir argüman ise emektir. Emek; tımar arazisi dışında fazladan iş yapmaya hazır olan reaya, mufassal defterde kaydı olmayan reaya veya kaçak köylüler tarafından karşılanırdı. Köle emeği ve ortaklık da emek açısından verimli olmasa da kullanılıyordu. Bu tür bir projeye örnek olarak Sokullu Mehmet Paşa ile Feridun Ahmet Bey’in Yenice Köyü civarındaki pirinç yetiştirme projesi verilebilir. Padişah bölgedeki tımar sahipleri ve reyanın da kabulü ve toprağın reaya tarafından kendi istekleri ile ve ücret karşılığı işlenmesi şartlarıyla projeyi onaylamıştır. (Aköz, 2014, s. 251).

XVI. yüzyıl sonlarında devletin verimli fakat ekilmemiş topraklarının fevkalade arttığı görülmüştür. Bu durum karşısında üretimden alınan olağan rüsumun yanı sıra bir de resm-i çiftlik ödenmiştir. Bu durum, Osmanlı toprak sisteminde sorunların başladığını göstermektedir. Çünkü bu topraklar artık doğal olarak boş değil, çoğu köylünün kaçarak terk ettiği topraklar olmuştur. Yani artık çiftlikler çiftçilerin mülksüzleşmesiyle kurulmaya başlamıştır. (Veinstein, 2009, s. 38-40). Demir; tüm Anadolu için, köylerin terk edilmesini tek bir nedene bağlamamaktadır. Bölgelerin iç dinamiklerinin aynı olmaması bu nedenleri arttırmıştır. Yine de bu nedenler belli temel başlıklar altında toplanılabilir ki bunların en birincisi celali isyanlarının meydana getirdiği karışıklık ortamıdır. Bundan başka artan vergiler, paranın değerinin

düşürülmesi ve tımar sisteminde meydana gelen bozulma da köylünün toprağını terk etme sebepleri arasında sayılabilir. (Demir, 2007, s. 250, 254; Demir, 2017, s. 444-445).

Sipahi tımarlarında aynî olarak toplanan vergilerin -ki bunlar genelde öşür olarak alınan tahıl vergileridir- iyi bir ücretle satılması toplayan sipahi için son derece önemlidir. (Aköz, 2014, s. 252). Hükümet bir yandan üretimi teşvik etmek bir yandan da sipahinin tımar gelirini korumak için buğday narh fiyatını belli bir düzeyde tutmak amaçlı önlemler almıştır. (İnalçık, 2009b, s. 302). Sipahinin malını pazara arz ettiği zaman pazarda başka mal alış-verişini yasaklama yetkisi vardır ve bunu ihtiyaç duydukça kullanmaktadır. Böylece sipahinin malı pazarda satılırken köylünün pazara mal arz etmesi engellenmekte ve sipahinin malı değeriyle satılmaktadır. Buradan anlaşılan devletin ordu temini için vazgeçilmez olan sipahisini kolladığı, gelirini garanti altına alması için ona reaya karşısında birtakım haklar verdiğiidir. (Aköz, 2014, s. 252).

Devletin sipahiye desteğini tasarruf ettiği toprakların ölümünden sonra evladına geçmesine imkân sağlanmasını da kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede mütalaa etmek mümkündür. Bu konuda yani ölen sipahinin tasarruf ettiği toprakların evladı tasarrufuna verilmesi noktasında Hersekli Evrenos'un vefatından sonra ulûfesinin oğlu Yusuf'a verilmesini annesi Âişe; Hersekli Mehmed b. Abdullah'ın hazinedeki ulûfesinin oğulları Hasan ve Hüseyin'e ödenmesini ise anneleri Selvinaz arz etmiş talebi arzları kabul edilmiş idi. (BOA. BM. ŞS. 1/104; 1/112). Ancak evlatlara verilen vefat eden sipahiye sağlığında verilen ilk tımar yani kılıç denilen kısım olur, çalışmalarını teşvik için sağlığındaki şenlendirme gibi gayretleriyle kendisinin tasarrufuna ilave edilen ziyadeler devlete kalır, başka bir sipahiye tahsis edilirdi. Bu suretle bir sipahinin tasarruf ettiği miktarın fazlaca büyümesinin de önüne geçilmiş olunmaktaydı. Sipahinin belli bir bölgede fazla büyümesinin önüne geçmek için uygulanan bir yöntem de bir köyün tüm geliri yerine birkaç köyün gelirinden hisseler vermek şeklinde uygulanıyordu. Bilinçli bir politikanın eseri olan bu uygulama ile sipahilerin feodal bir senyör gibi bir köyün toprağı ve köylüsü üzerinde denetim tesis etmeleri önlenmeye çalışılırdı. (Türkmenoğlu, 2021b, s. 116)

Diğer taraftan belli bir bölgede yaşayan insanların öşrü, çift akçesi, bağ ve bostan resimlerini tahsil etme imtiyazı karşılığı devlete savaş zamanında silahları ile birlikte teçhiz ettiği bir askeri birlik temin eden ve bu sebeple ağır bir mükellefiyet altına giren sipahinin gelirini garanti etmesini sağlamak hem sipahinin kendisi hem de devlet için mühimdi. Zira tımar sahibine tahsis edilmiş olan gelir, belli bir bölgenin gelirini tahsil etmek tarzında genel geçer bir tahsis olmayıp, en ince teferruatına kadar tespit edilmiş ve deftere kaydedilmişti. Sipahinin bu gelir miktarını tutturması gerekirdi. Aksi halde fark kendi kesesinden eksilirdi. (Barkan, 1973, s. 881).

Reaya perspektifinden bakılacak olursa, XV. yüzyılda toprak emekten daha bol olduğu için reaya tarımsal girişimin en önemli ögesi idi. Osmanlılar devlet gelirlerinin artışını insan enerjisinin artışında görüyorlardı. Bu amaçla tımar sahipleri ve vakıf mütevellileri reayayı kendi topraklarında yerleşmeye teşvik etmişlerdir. Yapılan teşvike bağlı olarak sipahiler birbirinin köylülerini ayartmak için fırsat kollar; mevcut köylü sayısının da düşmemesi doğrultusunda çaba sarf ederlerdi. Çünkü reayası kaçan

sipahi gelirini kaybederdi. Devlet bu durumu önlemek için reayanın yerini bırakıp başka yere gitmesini yasaklamış ve sipahiye kaçan köylüyü on-on beş yıl içinde bulursa toprağına geri döndürme hakkını vermişti. Bu maksada hizmet etmek üzere sipahinin kendi toprağına gelen yabancı köylüyü incelemesi eğer başka bir sipahinin toprağını terk ederek gelmişse ona haber vererek toprağına dönmesinin sağlaması gerekirdi. Aksi takdirde tımarının elinden alınmasını icap ettiren ağır bir suç işlemiş olurdu. Ancak sipahi kaçan köylüsünü toprağına geri döndürme hakkını kadı hükmü olmadan kullanamaz, kaçan köylünün bıraktığı toprağı biri gelir işler öşrünü öderse eski köylüyü döndürmek için ısrarcı olamaz, sadece ondan çift resmi alabilirdi. Osmanlı'da çift resmi, bölgeden bölgeye ve zamana göre çeşitlilik arz ederdi. (Emecen, 1993, s. 309-310; Aköz, 2014, s. 252; Özünlü, 2016, s. 34-35). Resmin değişiminde ödeyenin durumu da dikkate alınır. Nitekim bu tür toprakla topraklardan alınan vergiler kişilerin gelirine göre ala, edna ve evsat şeklinde düzenlenmiştir. (Gümüştü & Erdoğan Özünlü, 2016, s.177)

Şehirli statüsü kazanan yani şehre göç edip orada iş edinen köylüyü sipahisi hiçbir surette geri dönmeye zorlayamaz ondan ancak yıllık bir altını geçen bir miktarda "çift bozan akçesi" alabilirdi. Zira köyünü terk ederek şehre yerleşen köylüler arasında devlet görevi alanlara dahi rastlanmaktaydı. Yani sipahi on beş yıldır toprağını terk etmiş hatta devlet kapısında iş bulmuş bir eski köylüden dahi gelir temin ediyor devlet de sipahinin köylünün emeğini kaybetmesini böylece telafi ediyordu. Mesela Bahşıkaraman tımarı sipahisi Hasan Ağa b. Abdullah, Taşköprü nahiyesinden Hasan b. Ömer'in Üsküdar'da ikametine vergilerini kendisine ödemesi şartıyla izin vermişti. (ÜM. ŞS: 396/68; ÜM. ŞS: 122/111).

Anlaşılan çift bozan akçesi tahsili tımar sisteminin işlerliğini sağlamak için uygulanan cezai bir yaptırımdır. (Cezar, 1965, s. 41-43). Sipahinin sistemi korumaya yönelik başka çalışmaları da görülmüştür. Mesela, terk edilen ve harap olan yerlerin ıslahı için zor kullanabilmiştir. (Becermen, 2008, s. 39-42). Böylece üretimde devamlılık ve köylünün toprağına bağlılığı sağlanmış olmaktadır. (Özünlü, 2016, s. 36-37; Özünlü, 2017, s. 205-220).

Burada ayrıca devletin hedeflediği vergi miktarını tam olarak toplama gayesi de vardır. Reaya buraları kiralama usulü ile çalıştırır. Yıldan yıla çift akçesi verir. Bunları işletirken satış, rehin, vakıf, hibe ve vasiyet gibi hukukî işlemlerde bulunamaz, vefatı halinde veresesine miras olarak intikal etmez. Kendisinden sonra çocukları bu arazileri yine babaları gibi icare usulü ile çalıştırırlar. Bu arazileri kiralayanlar istedikleri takdirde kira akdini feshedebilirler. Kadılar bu gibi yerlerin teslim-tesellümünü, alım-satım hücceti şeklinde değil "sipâhî izniyle fülândan şu mikdar akçe alub yerin tasarrufunu ana tefvîz edüb sipâhî dahi hakk-ı karârın tapuya verdi" şeklinde vermeleri gerekir. "Reaya birini kullanmağa ya hıfzetmeğe bir kimesneye verüb diledüğü vaktin yine almağa kâdirdir". Sipahilerin bu arazilerden aldıkları harâc-ı arzdir. Bunda da gelenek önemlidir. "Kadîmden her ne mikdar alını geldiyse sipâhînin hakk-ı şer'îsidir. Nısfâ değîn harâc vaz olunmak meşrûdur." Böylece devlet alacağı vergiyi ve miktarını garanti altına almayı hedeflemektedir. (Cin, 1992, s. 56-57).

Ancak Devletin iktidarı sadece artı ürüne el koymayı tanımlayan vergi koymaktan ibaret değildir. Devlet her şeyden önce toplumsal düzeni oluşturmayı hedeflemektedir ve bunu toplumsal kurum ve kurallar aracılığı ile oluşturur. Toplumsal güç odaklarının çatışmalarındaki güç dengelerinin değişimine göre ise bu kurallar güncellenmektedir. Bu güncellemeler kadılar tarafından kanunname ve tahrir defterlerinin sayfa kenarlarına düşülen derkenar adlı değişikliklerde ifade edilmiştir. (İslamoğlu, 2010, s. 80).

XVI. yüzyıldan sonra hem nüfus hem de ekilen topraklar artmıştır. Nüfus artışı her zaman toprakların parçalanmasına yol açmamakta ya da yeni tarıma açılan topraklar her zaman düşük nitelikli topraklar olmamaktadır. Köylünün elinde bulunan ve yeterli nüfus olmadığı için düşük yoğunluklu ekilen topraklara da nüfus artışına paralel olarak daha yoğun işlenebilmektedir. Bu durum ise devletin istediği bir neticeye yani gelir artışına yol açmaktadır. (İslamoğlu, 2010, s. 229).

Nüfusun, ekilebilen toprakların ve tabii ki gelirin arttığı ortamda devlet sipahiye başka yetkiler de vererek onu köydeki düzenden de sorumlu tutmuştur. Buna göre sipahi suç işleyen birini tutuklayabilirdi. Suçluya kesilen para cezalarının da yarısı sipahinin idi. Diğer yarısı ise sancak beyinin olurdu. Ancak kadıdan başka hiç kimse ceza vermeye yetkili değil, cezaları uygulama yetkisi ise sancak beyine aitti. (Aköz, 2014, s. 255).

16. asrın sonları ile 17. asrın başları “Celali İsyanları” olarak bilinen buhranlı dönemde devletin köylüyü himaye temelinde şekillendirdiği kendi prensiplerini kenara bırakarak sipahileri halka karşı destekleyecek emirler verdiği de olmuştur. Bunun yanında reayanın da dağ başında devleti temsil ettiği için itibarlı olan sipahiye karşı mahalli örf ve adetlerin getirdiği hizmetlere itirazsız katlandığı da görülmektedir. Ancak bu itibarı sonuna kadar sömüren sipahiler de olmuştur. Mesela, köylünün angarya vazifelerinden biri olan ot biçme işi kanunda öngörülmüştür. Ancak biçilen otun gideceği yere kadar taşınması, bu taşınma sırasında köylünün araç-gerecinden yararlanılması kanunda tanımlanmamıştır. Fakat uygulamada bu durum sıkça görülmüş ve tabii ki bu durum da genelde şikayet konusu olmuştur. (Türkmenoğlu, 2021, s. 739).

Aslında devletin sipahiye desteğinin temelinde kendi mali çıkarları vardır. Nitekim buna zarar veren sipahiler hakkında sert tedbirlerin alınmış olduğu muhakkaktır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti sipahisinden, mali yılbaşında hedeflediği vergiyi toplamayı düşünür; yaptığı tespitlerde fazla vergi topladığı anlaşılana takip ederek fazla olan kısmı derhal geri alırdı. Bu konuda vaki şikayetler dikkatle takip edilir ve gereği yapılırdı. Mesela Gerdus köyü sakinleri, sipahileri Selim Ağa'nın kendilerinden fazla tahsilat yaptığını şikayet etmişler ve sonuçta haklarının verilmesine hükümlenmiştir. Konu ile alakalı belgede yer aldığına göre “*Gerdus köylerinde sâkin re'âyâ meclis-i şer' de nüzul, avâriz gibi tekalifleri, zeamet ve tımar zeameti sahiplerinden Selim Ağa fermân-ı padişahiden ziyâde kalemine diye her haneden bir gurus ağalık ve harç diye ikişer gurus olarak verilen kadîm zeametten bir akçeden on yüz akçeden bin akçe almak suretiyle zulm ettiğine dair*” yapılan şikayet devletin hakemliğinde usulü kadime riayete yapılan tembihat ile sonlanmıştı. (BOA. İE. ŞKRT: 75/1). Yani devletin sipahi desteği sınırsız ve sonsuz

olmayıp onu da sıklıkla usulü kadimden tecavüz etmemeye teşvik etmek suretini de ihtiva ediyordu.

2. Devlet-Köylü: Üreticinin Korunması

Osmanlı Devleti'nde reaya ve toprak birimi her zaman büyüklere karşı korunmaya çalışılmıştır. Askeri sınıfın esas vazifelerinden biri bu rejimi korumaktır. Ekâbire karşı köylüler daima fakir ve yoksul tabiriyle himayeye muhtaç bir sınıf olarak ele alınmıştır. Toprak ve reaya üzerinde feodal kontrollerin yaygınlaşmasına karşı merkezi bürokrasinin savaşıması Ortaçağ imparatorlukları tarihi en önemli olaylarından. (Aköz, 2014, s. 256).

Mesela Bizans İmparatorluğu'nda yerel senyörler ve manastırlar devlet toprakları olan pronijaları kendi tasarruflarına geçirmek istediklerinde devlet her zaman bununla mücadele etmiştir. Bu mücadelenin sonucunda devletin uğradığı başarısızlık imparatorluğun çöküşü ile paralel olarak izlenebilir.

Bizans'ta olduğu gibi merkezi kontrolün kaybolduğu İran'da da toprak ve küçük köylü feodal bir grubun kontrolü altına girdiği halde Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda uygulanan malikâne-mukataa sisteminde bile devlet toprak üzerindeki sahiplik hakkını koruyabilmiş, bu çerçevede mesela ayanların kontrolüne geçen çiftlikler zaman zaman tekrar müsadere ile miriye geçirilebilmiştir. Vakıf topraklarında bile devlet toprak ve reaya üzerindeki kontrolünü kaybetmemiştir. Kısaca Osmanlı Devleti'nde devlet ile toprak sahipleri arasında köylü emeğini kontrol sebebiyle gelişen kavga hiçbir zaman kişilerin üstünlüğü ile bitmemiştir. Devlet her zaman küçük köylünün koruyucusu olarak ortaya çıkmış, köylü-ekâbir çatışmasını gidermek için sürekli yeni kanunlar çıkararak, ekâbirin köylüyü sömürmesini önlemeyi amaç edinmiş, bunu adalet ideolojisinin temeli kabul etmiştir. (Aköz, 2014, s. 256). Bu konuda kayıtlarda çok sayıda belge ve bu belgelerde değişik uygulama örnekleri vardır. Mesela 19 Recep 981 (14 Kasım 1573) tarihinde halka zulmettiği iddia edilen sipahi Mestan ve 6 adamı hakkında gerekli tetkikatın yapılması Akdağ ve Bozok beyleri ile Zulkadriye kadısından istenmiştir. (BOA. MD. 23/215; BOA. MD. 23/218). Yine Halilürrahman kalesi kethüdası Arslan ve erlerinden biri halka zulmettiklerinden tımarları ellerinden alınmıştır. (BOA. MD. 23/582). Başka bir hükümde ise tımarlı sipahi Mehmed'in halka zarar vermesi sebebiyle hakkından şer'le gelmesi ve durumdan İstanbul'a bilgi verilmesi istenmiştir. (BOA. MD. 23/270). Diğer bir hükümde ise suçluların Kıbrıs'a sürülmesi irade buyurulmuştur. (BOA. MD. 23/300). Anlaşılacağı üzere klasik dönemde Osmanlı Devleti görevlileri ile ilgili köylünün şikâyetlerini ciddiye almış ve gereğini yapmıştır. Buradaki "gereği" tabirinin ne anlam ifade ettiği ise şartlara göre değişmekteydi.

Aynı şekilde devlet kendi temsilcilerinin köylü hanelerine ayrılmış araziye işgal ederek ekip-biçmesini yasaklamıştı. (İnalçık, 2000, s. 190). Bu şekilde hareket edenler köylünün toprağından çıkartılarak toprağı köylüye iadesi yoluna gidilirdi. Ancak bu her zaman mümkün olmayabiliyordu. Bu durumda ise devlet köylü toprağı tasarruf eden askeri sınıf mensuplarını reaya statüsüne geçiriyor ve onlardan toprak vergilerini almaya başlıyordu. Bu sayede hem köylünün boşalttığı araziden kaynaklı gelir kaybının önüne geçiyor hem de yeni reayayı eskiler ile birlikte ortak yükümlülüğe tabi

kıldığı tekalifte eski köylünün yükünü azalttığından bilvesile onları himaye etmiş oluyordu. Hatta bazen bu yeni köylüler köylülüğü o kadar benimsemiş oluyordular ki kendileri kadı mahkemesine varıp raiyyet oldukları ve raiyyet vergilerini vermeye razı olduklarını ifade ediyorlardı. Gerçi bu çabalarında askeri tekâliften azade olmak çabası da mevcut ise de bu durum köylü yükümlülüklerini gönüllü kabul yönünde bir tercihi de anlatmaktadır. Bu hususta örnek bir olayda Konya kazası Sille köyünden İsa, Bekir Mehmet, Abdülkerim, Şaban ve Hasan kadı mahkemesinde eski köylüyü kendi köylülüklerine şahit göstermiş, durumların kayda geçirtmişlerdir. (Solak & Sak, 2014, s. 357).

Osmanlı rejiminin en önemli karakterlerinden biri de köylünün muhatap olduğu angaryaları önlemektir. Köylünün kanunda yer alan dönemin şartları için zorunlu ve sınırlı birkaç angarya dışında kendisine angarya dayatan sipahiye karşı kadı mahkemesine hatta önemli konularda bizzat sultana başvurmak hakkı vardı. (İnalçık, 1989, s. 302-312). Bu çerçevede sipahisinden muhatap olduğu angaryalardan şikâyet eden Kütahya'nın Çal kazası ve Yalak nahiyesi reayasının durumu ile ilgili olarak Kütahya mütesellimine, Çal kazası naibine ve Yalak kadısına zulüm ve teaddi edenlerin müdahalesinin engellenmesine, tımar sahiplerinin reyadan fazla vergi talebinin men'ine dair hükümler gönderilmiştir. (BOA. DVN. AHKM. 2, 206/930; 207/934).

Osmanlı taşrasında icra yetkisini taşıyan beylerbeyleri ve sancak beyleri ile kanun ve nizamları uygulama görevi alan kadılar birbirlerini karşılıklı olarak kontrol eder ve denetlerlerdi. Bu amaçla ülke askeri-idari teşkilat ile beylerbeyliği ve sancaklara adli- idarî teşkilat ile de kazalara ayrılmıştı. Hatta bir de malî-idari teşkilat vardı ki bu esasa göre de ülke nahiyelere ayrılıyordu. Merkezde vezir-i azam başta olmak üzere vezirlerin taşradaki temsilcileri beyler, merkezde adli teşkilatın amiri kazaskerlerin taşra görev karşılıkları kadılar merkezdeki malî teşkilatın idarecisi defterdarların taşra karşılıkları ise eminlerdi. Aralarında bir protokol üstünlüğü varsa da yani bey önde ise de bu üç görevli birbirinin tam manasıyla amiri değillerdi. Her birinin doğrudan İstanbul'a kendi sahasında gelişen bir durumu arz etme ve amirinden emir alma yetkisi vardı. Merkezden gönderilen emir ve fermanlar ise çoğu zaman bey ve kadılara birlikte gönderiliyordu. Bu denetimin de temel hedefi devlet idaresinin en önemli görevlerinden biri olan reayayı yerel otorite sahiplerinin yolsuzluklarından korumaktı. Yine de çoğu zaman yerel otoritelerin yolsuzluklarından söz edilmiştir. Ancak bu yolsuzluklar merkezi otoritenin zayıfladığı mali-ekonomik bunalımların kendini gösterdiği zamanlarda imparatorluğun mali yapısını sarsan bir ağırlık kazanabilmiştir. (İnalçık, 2009b, s. 320).

Akdeniz, Küçük Asya, Balkanlar, Suriye ve Filistin'de fetih öncesinin feodal sahiplerinin yerlerini tipik Osmanlı tımar rejimi ile sipahiler aldı. Bu dönüşümün mekanizması ise Osmanlı tahrirleriydi. Tahririn bir amacı da reayayı askerinin dayatmaya çalıştığı kanun dışı uygulamalardan korumaktır.

Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde de köylüyü himaye politikasını sürdürmüş, eski idarelerden kalma köylü yükümlülüklerini bedelsiz kaldırdığı da olmuştur. Mesela Kıbrıs fethedildiği zaman serflerin tabi olduğu senyöre haftada iki gün karşılıksız

hizmet önce devlet şekerhanelerinde bir gün hizmete tahvil edildi sonrasında ise tamamen kaldırılmıştır. Yine Eflâkların her elli haneden bir kişinin altı ay Sancak beyi hizmeti de 1536'da kaldırılmıştır. Kısaca XIV. ve XV. yüzyıllarda mevcut savaş esirlerinden olan ortakçı kullar XVI. yüzyılda tamamıyla hür köylü reaya statüsüne getirilmiştir.

Geleneksel Ortadoğu devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de devleti ayakta tutan en önemli prensibin adalet olduğuna inanıldığından devletin en önemli görevi reayayı her türlü zulümden korumaktı. Çünkü reyanın fakirleşmesi ve dağılması devletin de gelir kaynaklarını kaybetmesi demektir. Bu sebeple Osmanlı devlet adamları yolsuzlukları önleyecek önlemler alıyor ve merkezi otorite güçlü olduğu sürece bunları yürütebiliyorlardı. (Aköz, 2014, s. 258).

Bir yandan yerlerinden göçen köylünün ödemesi gereken verginin kalanlara paylaştırılması ve diğer taraftan devletin her ihtiyaç duyduğunda topladığı üstelik XVII. yüzyıldan itibaren sıkça aldığı "Avarız" vergisinin tahsili köylü için önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Bu konuda ortaya çıkabilecek sıkıntıların baştan çözümü amacıyla tedbir alındığı da vaki idi. Bunların başında da "Adaletnameler" gelmektedir. Mesela Hasan Ağa tımarı dâhilindeki ahaliden fazla vergi almayacağına ve reayayı kanuna aykırı çalıştırmayacağına dair taahhüt vermişti. (İnalçık, 1988, s. 346-347; Demir, 2017, s. 446-448). Rumeli Sadareti Mahkemesindeki sicilde mevzu;

"Vilâyet-i Rumeli'nde Göllükesri kazâsı ahâlîsinden olup kazâ-i mezbûra tâbi' Zaciste nâm karyeye ber-vech-i tımâr mutasarrıf olan Hasan Ağa b. Ahmed nâm kimesne mahmiye-i İstanbul'da meclis-i şer'-i hatîrde karye-i mezbûre re'âyâlarından bâ'iseyi's-sifr Velisar v. Kiro ve Nikola v. Yani nâm zimmîler muvâcehelerinde ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûrân zimmîler kendileri asâleten ve sâir karye-i mezbûre re'âyâları taraflarından vekâleten kânûn ve defterde tahrîr olunan ispençe ve sâir rûsûmâtımızı biz ber-mûceb-i defter vermeğe râzular iken bi-gayrı hakkın ziyâde ahz eylediğinden mâ'adâ bize beher sene orak biçdirip ve çift sürdürüp cevr ü eziyet eder deyü bundan akdem da'vâ sadedinde olmuşlar idi. El-hâletü hâzihi fîmâ-ba'd ben mezbûrân zimmîlerin ve sâir karye-i mezbûre re'âyâlarının lâzım gelen a'sâr-ı şer'iyeye ve rûsûm-ı örfiyelerini kânûn ve defter mûcebince alıp ziyâde talebiyle ve sâir bahâne ile bir dürlü cevr ü eziyet etmeyip hilâf-ı şer' ve hilâf-ı kânûn merkûmûna hizmet dahi teklîf etmemeğe ta'ahhüd eyledim dedikde, gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sânî min-şehri Rebî'i'l-evvel sene sitte aşere ve mi'e ve elf." (2 Ra 1116) şeklinde geçiyordu. (RSM. ŞS: 59/151).

Osmanlı Devleti'nin köylüyü korumak hususunda attığı adımları göstermesi bakımından adaletnâmeler son derece önemli kaynaklardır. Özellikle merkezi otoritenin sarsıldığı dönemde Osmanlı idaresindeki aksaklıkları ve devletin bu dönemlerde köylüyü korumak için yaptıklarını anlatan adaletnâmeler devlet otoritesini temsil edenlerin reayaya karşı bu otoritelerini kötüye kullanmalarını yasaklayan beyanname şeklindeki padişah emirleridir. (Aköz, 2014, s. 258; İnalçık, 1988 s. 346-347). Mesela 1595'te III. Mehmet'in tahta çıkışında Anadolu Beylerbeyi, Sancak Beyleri ve Kadılara gönderilen adaletnâmede imparatorluğun içine düştüğü kargaşa

anlatılarak yapılan yolsuzluklar sıralanmış ve bunlara karışanlar şiddetli cezalarla tehdit edilmiştir.

Bu adaletnâmede belirtildiğine göre;

1. Reayadan alınan resim ve vergiler fazlasıyla artırılmıştır.

2. Sadece vezir-paşa, bey ve kadı gibi üst yöneticiler değil her derecedeki görevliler sık sık kalabalık maiyetleri ile vilayete devriye çıkmakta ve köylerde hem kendilerini hem hayvanlarını reayaya bile ücret beslettirmektedir.

3. Buldukları bölgenin güvenliğinden sorumlu olan sancak beyleri ve subaşılar eşkiyayı yakalayıp cezalandırmak yerine çoğu kez onlarla işbirliğine girmektedir.

4. Taşrada padişah adına görev yapan askerî gruplar halinde köy ve kasabaları basıp reayayı soymakta ve köylerin boşalıp dağılmasına sebep olmaktadır. Adaletnâme bu hususları açıkça ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak görevlerini su-i istimal edip halka zulmedenlerin ve köylerin boşalmasına sebep olanların şiddetli cezalarla tecziye edileceği yine söz konusu adaletnâmede özellikle vurgulanmıştır. (İnalçık, 1967, s. 48-50).

Halkın dağılmasının bir diğer sebebi de seferden önce halktan toplanan sarıca ve sekban adlı gönüllü askerlerin sefer sonu terhis edilmeleri sonucu memlekete dağılmaları ve reayanın üzerine salgın salarak geçinmeye çalışmalarıdır. (Salgın: halka “salınan” olağan üstü nakdî ve aynî vergiler demektir.) Daha da ötesi salgın vermeyen köy ve kasabaları yakmaları ve hatta halkını öldürmeleridir. Bu durum 1609 tarihli I. Ahmed adaletnâmesinde beylere; suçluları izlemektense kanunsuz olarak ve cebren para topladıklarını, has gelirlerinin kanunsuz olarak voyvodalara verilmesini ve buna bağlı olarak voyvodaların da usulsüzlüklere başvurduklarını, onların asli görevlerinin nizamı sağlamaları olduğunu söyleyerek ikazda bulunmuştur. (Aköz, 2014, s. 260-261; İnalçık, 1967, s. 123).

Bunlardan başka adaletnâmede anlatılanlara göre, kadı ve naibleri de suçluları yakalamak bahanesi ile köy köy dolaşmakta, maiyet ve hayvanlarını köylülere beslettirmektedir. Ayrıca miras taksimlerinde almaları gerekli resimlerden fazlasını talep etmekte, kendilerine intikal ettirilmeyen miras taksim işlerine de karışmaktadırlar. Yine reayanın mahkemeden talep ettiği belgelerden hakları olan resimlerden fazlasını talep etmekte, hatta davalarda rüşvetle karar verebilmektedir. Daha da ötesi kişiler hakkında suç uydurup sonra da bu suçlardan köylüyü temize çıkarmak için para almaktadırlar. Naiblik görevini de rüşvetle, en fazla para verene, satmakta ve rüşvetle göreve gelen naiblerin halktan sağladıkları maddi kazanımlara göz yummaktadır. (Aköz, 2014, s. 261; İnalçık, 1967, s. 126-127).

Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı merkezi yönetiminin sipahi-köylü ilişkilerine yaklaşımında köylü, her zaman kollanan kesim olmuştur. 1609 tarihli adaletnâmeye bakacak olursak, XVII. yüzyıl başlarında Anadolu köylüsünün Celâli isyanlarının önünde paniğe kapılarak şehir ve kalelere sığınmak zorunda kalması sonrasında köylünün bıraktığı topraklara askeri sınıfın kendi mülkü gibi yerleşip kul ve hizmetkâr getirip buraları işlemeye başlaması üzerine padişah evlerin ve ahırların yıkılıp askerlerin derhal toprağı boşaltmasını emretmiştir. (Aköz, 2014, s. 261).

Devletin köylüyü himaye çabası XVII. yüzyıl boyunca artarak sürdü. Mesela Anadolu'da Celali isyanlarını bastırmak için gönderilen valilerin köylüden tekâlif-i şakkâ toplamalarının olağan hale gelmesi karşısında hazinenin vergi kaynaklarını güvence altına almak için köylünün korunmasına yönelik padişah fermanları yayınlandı. Gerçekten valiler köyleri dolaşip halka salmalar salmaya başlamıştı. Bu durumun önüne geçmek isteyen IV. Murad köylülerin valileri ve adamlarını köylere sokmamasına bile izin verdi. (İnalcık & Quatert, 2004, s. 564).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde eşkıyalık faaliyetleri yaygınlık kazandı. Sonunda Osmanlı Devleti yerel halkın silahlanıp karşı koymasına izin vermek hatta ayanların köylüyü himayesini kabul etmek durumunda kaldı. Yani Osmanlı Devleti köylüyü ama aslında vergi kaynağını korumak için ayanlarla bile ittifak yoluna gidiyordu. Nihayetinde vergilerin toplanmasında düzenleyici rol üstlenen ancak etkinliklerinin iyice azalması ve görev sürelerinin iki yılın altına inmesi sonucu fonksiyonlarını yeterince icra edemeyen Kadıların birçok görevini de ayanlar üstlenmeye başladı. (Aköz, 2014, s. 262).

Aslında bazen ayanların desteğini alsa da devletin köylüyü himayesi tabiidir. Çünkü Osmanlı toplumu her şeyden önce bir tarım toplumudur ve devleti de ayakta tutan şey üreticinin yani Osmanlı Devleti'ndeki ifadesiyle reayanın ödediği temeli tarımsal üretime dayalı vergilerdir. (Aköz, 2014, s. 263). Bu sebeple Osmanlı Devleti yerleşik köylü nüfusunu korumak ve bu sayede tarım gelirlerini elde tutmak için köylüyü aşiretlere karşı koruduğu, onları denetim altına alarak defterlere geçirmek istediği gibi kendi görevlilerine karşı da köylüsünü koruyordu. Hatta öyle ki Padişah siyaset sınıfının ulema dışındaki bütün üyelerinin mal ve mülklerini müsadere hakkına sahip olduğu halde reayanın malı mirasçılara kalabilmekteydi. (İnalcık & Quatert, 2004, s. 334-337, 674).

Reayanın geçerliliği sona ermeyen bir kira sözleşmesiyle sürekli kiracı olarak kalması onu adeta toprağın sahibi yapıyordu. Devletin toprakla ilgili konulardaki araçları sipahiler ve kadılar olmuştur. Böylece üçüncü şahısların, toprağın statüsünü değiştirmeleri engellenmiştir. Ancak bu araçlar, beklenen faydayı sağlayamamış ya da gereken çabayı göstermemiştir. Devlet ise bu durumda, ayanlar gibi geleneksel düşmanlarını dost edinme yoluna gitmiş; reayanın toprağını ve emeğini özel mülkiyete dönüştürmeye ve köylüleri de toprağında işçi, ortakçı ve serf konumuna dönüştürmeye çalışanlara karşı her türlü tedbirleri özenle almıştır. (İnalcık, 2009a, s. 16). Tarımsal ürünlere ticari talebin artmasıyla birlikte ortaya çıkan ticari tarım ortamında Avrupa'da küçük üreticiler topraklarını kaybedip büyük çiftlikler ortaya çıkarken Osmanlı Devletinde bu yaşanmamıştır. Bu noktada yani bağımsız köylülüğün devam etmesinde Osmanlı devletinin bilinçli bir tercihi olduğu kadar Osmanlı köylüsünün kendi topraklarına müdahale anlamına gelebilecek tasarruflara ısrarla direnmesinin etkisi de belirgindir. Ancak nihayetinde köylünün bu direnişi sağlayabilmesi de son tahlilde Osmanlı mahkemesinin köylünün yanında durması ile açıklanabilir. (İslamoğlu, 2010, s. 63-64)

Malikâne sistemini bu çerçevede mütalaa edebiliriz. Esasen üzerinde yaşayan reayasını himaye edeceği düşüncesiyle askerî kesime ömürlük verilen mukataaların

umuma açık bir müzayede ile satılması sistemin özünde büyük bir değişimi ifade etmiyordu. Esas gaye, sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kar sağlamak için tahrip ettiği asıl vergi kaynağı reayayı değişmez bir vergi toplayıcısına muhatap ederek tahrip edilmesini önlemektir. Aslında devlete ait vergi ihtiyacının büyümesi mükellefe doğru uzanan bir yük ağırlaşmasının temel sebebiydi. Bu ağırlaşmanın karşılanamaz boyutta hissedildiği mahsulün az olduğu yıllarda ise köylüye borçlanmaktan başka çare kalmıyordu. Zira devlet, artan ihtiyaçları sebebiyle vergileri gittikçe hem gelire oranla daha fazla hem de toplam vergi miktarı içinde nakit olan kısmı oran olarak daha fazla istiyordu. Çiftçinin kendine lazım olan hayvan, tohum ve krediyi temin edecek bir koruyucu bulamaması halinde tefecinin eline düşmekten ve sonuçta çiftçilik hüviyetini kaybetmekten başka yapacağı bir şey kalmıyordu. Bu tehlikelere karşı köylüyü koruyan tımar sistemi geriledikçe tefecinin elinden köylüyü kurtarmak devletin hayati bir sorunu haline geldi. Çünkü borcunu ödeyemeyen köylü çoğu vakıf mütevellileri olan toprağını tefeciye kaptırmaya başlamıştı. (Aköz, 2014, s. 263). İşte malikâne sistemi bu problemi çözmek gayesiyle uygulamaya konulmuş nakdi ekonomiye intibak ettirilmiş bir tımar sistemi ya da tımar ve iltizam usullerinin bir terkiydi. Bu sayede devlet, gelecek yılların gelirlerini garanti altına almakla kalmamış onları peşin satma (muaccele) imkânını da bulmuş oluyordu. İşte bu mülhazalarla doğan Malikâne sistemi XVIII. yüzyıl boyunca artan bir şekilde mukataaları kendi yapısına dâhil etti. (Genç, 2007, s. 106-108).

Devletin köylü lehine kararları son dönemlerinde de devam etti. Tanzimat fermanıyla angarya kaldırılınca köylüler o zaman dek kira karşılığı kabul edilen angaryaları yerine getirmek istemediler. Ancak ağalar toprağa sahip oldukları, angaryanın hakk-ı arazi'ye tekabül ettiğini söyleyerek razı olmadılar. Bunun üzerine devlet onları da razı edecek bir yol buldu. Üründen ağaya verilecek oranın artırılması şartıyla angarya kaldırıldı. (İnalçık 2009a, s. 30-31).

SONUÇ

Ekonomik sistemi zirai üretime dayanan Osmanlı Devleti'nde toplumun iki temel unsuru köylü ile sipahi idi. Bu iki kesimin ilişkileri devletin de her zaman en önemli gündemi olmuştur. Bu çerçevede devlet bir yandan tarafların birbirlerinin aleyhine güçlenmesini bu sayede karşı tarafı ezmesini engellemeye çalışırken diğer taraftan da kendi gelirini garanti altına almanın çabasıydı. Bu amaçla köylü sipahi için birtakım angaryalar da yapmak zorundaydı. Mesela sipahisi için ot biçmek zorundadır. Ancak daha ötesi mesela bu otun taşınması kanunda tanınmamıştır. Fakat sipahinin bununla yetinmek istememesi, angaryanın sınırlanmasına rağmen köylünün hayvanını ve arabasını kendi hizmeti için kullanma çabası veya mahsulün konulacağı ambarın yapımını köylüye havale etmek istemesi her zaman şikâyet konusu olmuştur.

Bu durumdan anlaşılacağı üzere taşrada vergiyi yerinde toplama hem vergi kaynağının güvenliğini hem de toplumsal yaşamda huzur ve güveni sağlama gayesiyle devletin yerleştiği ve bu amaçla yetkilerle donattığı sipahi bazen kendisi huzursuzluk kaynağı olabilmektedir. Ya da en önemli vergi kaynağı olan köylü bazen bu görevini ihmal edebilecek teşebbüsler içine girebilmektedir. İşte bu durumda devlet kendi hayatini devam ettirmek veya ülkede huzur ve güveni sağlamak için gerekli

olan tedbirleri alma çabasıdır. Tabii devletin bu çabası gücü nispetinde, otoritesini uygulayabildiği mahkemeler gibi meşru hak arama yollarını açık tutabildiği oranda olumlu sonuçlanmaktadır.

Bu olumlu netice devletin tam da istediği sonuçtur. Osmanlı Devleti'ndeki genel olarak toplumsal hayat, özel olarak da sipahi-köylü ilişkileri çok da yoğun ve sürekli problem yaşanan bir çatışma sahası değildir. Başka bir deyişle, Osmanlı toplumsal hayatı bir mücadeleden ibaret olmayıp, ülke bitmek tükenmek bilmeyen bir iç savaş alanı görünümünde değildir. Bunu bize anlatan en önemli gösterge ise şikâyet kanallarının açık oluşudur. Bir ülkede rahatsızlık yaşayan problemi olan bir raiyyet şikâyet yoluna başvuruyor, mahkeme kapısında adalet arıyorsa, daha da ötesi rahatsızlığını en üst makama da ulaştırabiliyorsa bu durumun toplumun katmanlarına yansımaları huzur ve güven olmalıdır. Arz-ı hal ve arz-ı mahzarlar yoluyla dîvana ulaşan probleminin çözümü için bizzat sultandan ferman alabilen bir raiyyet herhalde bu durumdan tatmin olmuş olmalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire, which was born as a frontier principality in the 14th century and spread over three continents, established a settled social order. In time, it completed its military and administrative structuring. A pre-industrial land-based economic order has been established. The mentioned lands are also known as miri lands, which are owned by the state. The peasants who have contributed to agricultural activities are tenants and are assigned to pay taxes to their managers and to fulfill their obligations. Thanks to the grooming system applied, the Ottoman Empire; It made gains in the military, political, social, and economic fields. From this point of view, it is seen that the state economy is not only dependent on agricultural taxes.

The rules covering agricultural producers and administrators were applied for the purposes such as ensuring the country's order, continuing the lives of the people in a peaceful and fair environment, gaining economic gain through production activities, meeting the food needs of the army and the country; this is how the link between the central state and the people was established. The interest of the state was always important in the relationship between the Ottoman administration and society. This thought also spread among the people; it has been possible to see this mentality in many areas, especially in the protection of the state. Especially in the classical period, the administration of the timariots in their regions continued with the same understanding.

In the Ottoman classical period, land and agricultural activities were necessary for the development of the state. For this reason, a balance has been tried to be achieved between the rulers and the ruled; it is aimed not to leave empty the land and to ensure continuity in production and tax order. In addition to the dwindling number of peasants who can cultivate the land, the agricultural population that migrated to other fiefs was at the detriment of the sipahi and the central state. Additional taxes have been imposed to prevent such negativities as much as possible. In addition, efforts were

made to revive the dead lands and newly conquered places; incentives have been given for the continuation of this system, which is tied to the land.

In all medieval states where the country's economy was based on agriculture, the relations between the peasant, who was the main producer, and the local ruler, who determined and collected his obligations to the state, have always been remarkable. When the subject is approached in the Ottoman State, sipahi and peasants are members of these two classes.

Considering the relations of these two classes from the perspective of the advocates of the classical theory of class conflict, a conflict is sought between them. In fact, when we look at the sipahi-peasant relations in the sipahi-peasant relations, the existence of an image of this conflict is thought to be seen. In fact, this determination is correct to some extent. The sipahi, who is also a tax collector, tries to ensure that the tax he would collect from the peasants will never be evaded, with the effort of paying the price of the missing collection from his own pouch in his grooming to collect the registered amount from the state. For this purpose, there were no doubt that there were sipahis who abused the authorities given by the state itself. The sipahis, who demanded more drudgery from the villagers than they were responsible for, or who tried to revive an old obligation that the Ottoman State abolished as a custom as determined in the study are examples of this.

The concept of justice has always been at the forefront in the Ottoman Empire. For this purpose, the state tried to protect the public against the wrong attitudes of the administrators appointed by the state. The reason the feudalization process, which occurred in many places, especially in Europe, did not occur in the Ottoman Empire. It is the ability of the state to protect its land and control it through the confiscation system. Thus, the small peasant producer was protected from the sipahi, who was in the position of manager; A land management system similar to European system has not been established.

However, as discussed in the article, the Ottoman sipahis and peasants should not be in an endless conflict. This view is the work of the historical mentality, which looks at the historical record as a class conflict and sees its view on the European historical scale, that is, in the feudal order, in the seignior-serf conflict to some extent. Of course, the fact that the main sources of examination of the ministers in the Ottoman specific issue are court records also makes us think that there is an endless environment of conflict.

In fact, these court records also show that a successful step has been taken in eliminating the problems between the two groups with conflict of interests, as they point to the solution of existing problems through court rather than an endless conflict. In fact, this is what the Ottoman State wants, like every other state. In other words, their interests in the country are the court settlement of conflicts that may occur between diverse groups of people. Because each of these classes has a different meaning for the state and is indispensable. For example, the state can neither give up the sipahi, which is its most important military power and provides peace and trust in the country that collects its tax, nor can it give up the peasant, who is the main

producer, that is, it is impossible to protect one group against another, that is, it is impossible to support another group at the expense of neglecting one group.

Another point to note here may be that it is more advantageous against the sipahi who are from the ruling class, that is, the peasant who takes the power of the state behind him. For him, the Ottoman State acted with the aim of protecting the peasant classes, which he often described as poor and poor. In this way, the Ottoman State determined and appointed the provision of justice as the main goal of its administration. The article also includes the savings made by the state for this purpose and their consequences.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

- BOA. BM. ŞS. 1/104; 1/112.
 BOA. DVN. AHKM. 2, 206/930; 207/934.
 BOA. İE. ŞKRT. 75/1.
 BOA. MD. 23/215.
 BOA. MD. 23/218.
 BOA. MD. 23/270.
 BOA. MD. 23/300.
 BOA. MD. 23/582.
 BOA. RSM. ŞS. 59/151.
 BOA. ÜM. ŞS. 122/111; 396/68.

B. Araştırma Eserleri

- Afyoncu, E. (2009). Sipahi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 37, s. 256-258). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Aköz, A. (2014). *Sürü peşinde saban izinde Osmanlı Devleti'nde konargöçerler ve köylüler*. Konya: Palet Yay.
- Barkan, Ö. L. (1973). *Feodal düzen ve Osmanlı tımarı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Barkey, K. (2012). *Eşkıyalar ve devlet Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi*. (Z. Altok, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Becermen, C. (2008). *Klasik dönem Osmanlı vergi türleri ve vergi sistemi*. Ankara: Vergi Müfettişleri Derneği.
- Cezar, M. (1965). *Osmanlı tarihinde levendler*. İstanbul: Çelikkilt Matbaası.
- Cin, H. (1992). *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Çaylak, A. (1997). *Osmanlı'da "yöneten-yönetilen" ilişkisi: başlıca yaklaşımlar ve Şerif Mardin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Demir, A. (2007). *16. yüzyılda Samsun-Ayıntab hattı boyunca yerleşme, nüfus ve ekonomik yapı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, A. (2011). XV-XVI. Yüzyılda Turhal Kazasında Nüfus-Toprak İlişkisi. *OTAM*, (27), 59-88.
- Demir, A. (2017). Osmanlı Devleti'nde vergilerin göçlere etkisi ve kayıp köyler meselesi. *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar içinde* (s. 441-472). Ankara: Gece Yay.
- Emecen, F. (1993). Çift resmi. *İslâm ansiklopedisi* (C. 8, s. 309-310). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Emecen, F. (2000). *Osmanlılarda yerleşik hayat şehirliler ve köylüler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Erdoğan Özünlü, E. & Gümüüşçü, O. (Mart 2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda iç göç aktörleri olarak çiftbozanlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 49 (1), 29-56.
- Erdoğan Özünlü, E. (2010). Osmanlı ordusunda bir motivasyon ve terfi kaynağı: "terakki" tevcihi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (11), 238-244.
- Erdoğan Özünlü, E. (2017). Köy, köylü ve göç: Konya'da çiftbozanlar (17.-18. yüzyıl). A. Aköz & D. Yörük, (Ed.), *Konya araştırmaları, göç ve iskân içinde* (s. 205-220). Konya: Palet Yay.
- Erdoğan Özünlü, E. (2019). Ankara yörükleri arasında Karamanlı konar-göçerler (16. yüzyıl). A. Aköz & D. Yörük & H. Karpuz (Ed.), *Konya ticaret odası Konya kitabı XVII geçmişten günümüze göçler içinde* (s. 233-249). Konya: Konya Ticaret Odası Yay.
- Genç, M. (2007). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yay.

- Gümüşçü, O. & Erdoğan Özünlü, E. (2016). Osmanlı Devletinin çift resmi uygulamalarını yeniden düşünmek. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI (1), 177-217.
- İnalçık, H. & Quatert, D. (2004). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi* (2). (A. Berktaş vd. Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (1967). Adaletnâmeler. *Belleten*, 2 (3-4), 49-145.
- İnalçık, H. (1988). Adaletname. *İslâm ansiklopedisi* (C. 1, s. 346-347). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İnalçık, H. (1989, 21-25 Ağustos). Köy köylü ve imparatorluk. *V. Milletlerarası Türkiye sosyal ve iktisat tarihi kongresi içinde İstanbul*: M. Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600*. (1). (H. Berktaş Çev.). İstanbul: Eren Yay.
- İnalçık, H. (2009a). *Çiftliklerin doğuşu, devlet, toprak sahipleri ve kiracılar Osmanlı'da toprak mülkiyeti ve ticari tarım* (Ç. Keyder & F. Tabak, Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- İnalçık, H. (2009b). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- İslamoğlu, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve köylü* (A. Çavdar, Haz.). İstanbul: İletişim Yay.
- Lindner R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda göçebeler ve Osmanlılar* (M. Günay, Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi Yay.
- Öz, M. (2007). Reâyâ. *İslâm ansiklopedisi* (C. 34, s. 490-493). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Solak, İ. & Sak, İ. (2014). *38 Numaralı Konya şer'îye sicili (1103-1104/1692-1693) (transkripsiyon ve dizin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Şen, M. E., & Türkmenoğlu, M. A. (2012). Avrupa feodalitesi ile Osmanlı tımar sistemi üzerine bir mukayese. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(4), 189-204.
- Türkmenoğlu, M.A. (2021a). Osmanlı taşrasında zirai üretim: Osmanlı sipahisi ve köylüsü. *Turkish Academic Research Review*. 6 (2), 725-751.
- Türkmenoğlu, M.A. (2021b). Osmanlı devleti'nde toprak yönetimi ve vergi toplama (tımar sistemi üzerine bir değerlendirme). *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*. 3 (2), 109-133.
- Veinstein, G. (2009). *Çiftlik tartışması üzerine. Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Ç. Keyder & F. Tabak, Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yay.

C. İnternet Kaynağı

www.kadisicileri.org Erişim Tarihi: (15.01.2021).